

Skogshistoria I

SLU, Umeå

VT -01

Skogen på ett militärt övningsfält

-ett exempel från Markstridsskolan

Johan Andersson

Kurs 97/01

Inledning

I västra Östergötland, 25 km NV om Linköping, ligger Markstridsskolan Kvarn (MSS). Svenska försvaret har sedan skjutfältets tillkomst i början av 1940-talet haft övningar här med alla de vapen, fordon och kalibrar som har funnits i bruk under denna tidsperiod fram till dags datum. Detta har medfört att en stor, men i det närmaste oavsiktlig, mänsklig påverkan har funnits på den natur och den skog som finns där.

Målet med detta arbete är att försöka utröna *hur* skogen på detta skjutfält har förändrats under dess 60-åriga existens och *vad* som ligger bakom eventuella förändringar. Med skogen menas i detta fallet *hela* skogen, alltifrån utnyttjandet av ved och virke, biologiska värden, skogen som arbetsplats och rekreation.

Jag har begränsat mig till att undersöka ett specifikt skjutfält, detta då det är lättare att tränga djupare in i ämnet och få personliga reflexioner på just denna plats av de personer som har bott och verkat här. Avkastningskrav, policyfrågor och andra frågor av mer allmän karaktär gäller förstås för samtliga 100-talet övningsfält i Sverige.

Det källmaterial som jag har använt mig av för denna uppgift är dels skrivna material som visar skjutfältets historik och utnyttjande, dels hur andra övningsfält har hanterats. Mycket baseras dock på intervjuer med anställda vid Markstridsskolan Kvarn och P10 Strängnäs som är ansvariga för skötseln av skog och mark.

Skjutfältets tillkomst

Skjutfältet har sitt ursprung i det oroliga 1940-talets Europa. Sverige var, som alla andra ej direkt krigförande länder, beredd på det värsta och de inkallade trupperna var tvungna att öva. Problemet för de 3 östgötaregementerna A1, I4 och T1 var att lämplig övningsmark inte fanns att tillgå i omedelbar närhet från inkvarteringsorten Linköping. Därför köptes 500 ha mark in 1 mil norr om Borensberg av Domänverket. Dessutom arrenderades ytterligare 300 ha av densamma (Andersson 1998).

Försvarets fastighetsnämnd (FFN) fick 1954, som ett av sina första uppdrag, att finna ett större skjut- och övningsfält i Mellansverige. Chefen för armén uttryckte önskemål om ett fält

på storleken 70 000 ha, vilket skulle tillhöra de absolut största i hela Europa. Man fanns dock relativt omgående att ett övningsfält av den omfattningen ej skulle kunna tillskapas utan avsevärd ekonomisk ersättning för markersättning och avhysningar, likväl som negativ publicitet från allmänheten (Andersson 1998). Efter ett 40-tal alternativ hade granskats så fastnade man för ett område på 17 000 ha vilket innefattade dagens skjutfält (bild 1) plus ytterligare ca 10 000 ha.

Försvarsministern gav dock nya direktiv 1961 vilket gjorde att FFN uppkom med ytterligare 2 alternativ, ett på 10 500 ha och ett på 7 500 ha. Det senare valdes som lämpligast av riksdagen. Sammanlagt betalade kronan 10 818 849 kr för uppköp av 50 privata fastigheter samt 38 avtal för arrendelösen. Dessutom ingick 2 markbyten vilka inte finns inräknade i summan. Sammanlagt flyttade 259 personer från fältet, därav 56 familjer med barn. Endast 12 personer fick arbete med försvaret som arbetsgivare trots att i princip alla avhysta hade uttryckt önskemål om en sådan tjänst (Andersson 1998).

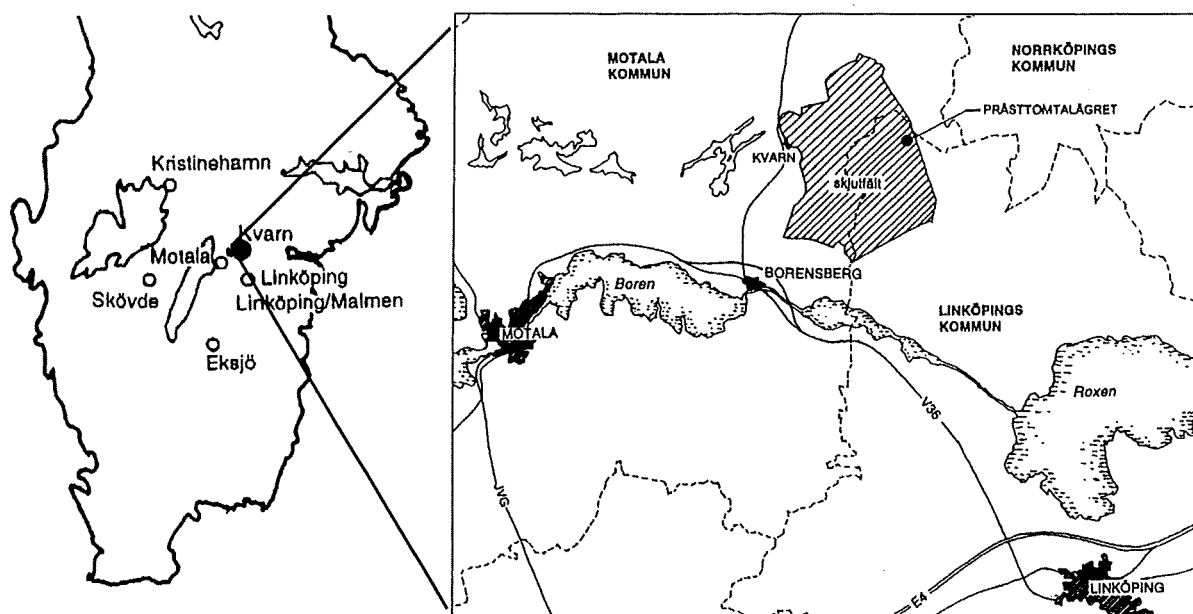

Bild 1. Karta över Prästtomta skjutfälts placering i landet.

Länsstyrelsen och samtliga berörda kommuner var emot utvidgandet av fältet. Det nytillträdde landshövdingen Per Eckerberg uttryckte sitt missnöje med placeringen av fältet med uttalandet "skjut på västgötar och inte på östgötar". Han och många lokala organisationer pekade på andra, enligt dem, mer lämpliga platser att förlägga ett skjutfält på. Däremot så var det ingen som motsatte sig övningsfältet i sak (Andersson 1998).

Aktiviteterna på fältet har sedan bytt namn ett flertal gånger och begreppsförvirring har ibland uppstått då skjutfältet och undervisningen/kasernområdet har haft olika namn. Skjutfältet har alltid haft namnet Prästtomta skjutfält medan verksamheten har ändrats enligt nedan (Blomqvist, opubl):

Infanteriets Stridsskola Kvarn	1961-91
Inf CavC/ Stridsskola Mitt	1991-95
Brig C/ Stridsskola Mitt	1995-97
Marksstridsskolan	1998-

Skogsbruk på skjutfält i Sverige

Försvarmaktens skogsbruk

Svenska försvaret har idag endast 12 personer anställda för planering och skötsel av skogen för de 100-talet övningsfält och miljontals ha som är i dess ägo (genom Fortifikationsverket). Antalet anställda har minskat drastiskt under de senast decennierna och bara antalet planerare (se nedan) var dubbelt så många 1987 (Pettersson, muntl). Planering och personal är uppdelade på regionerna, syd-, mellan- och norr-, med huvudsäten i Kristianstad, Eskilstuna och Boden. Personalens fördelning på sysslor är följande:

3 regionschefer (skogsmästare, jägmästare)

6 planerare/avverkningsansvariga (samtliga skogstekniker)

3 huggare (tillhör undantaget, finns endast på MSS)

Samtliga utom en person är anställda av ANFA, vilket är Fortifikationsverkets (FV) militära motsvarighet. Frågan vart skoglig personal skulle vara anställd, hos FV som äger marken eller Försvaret som brukar den, har tidigare varit en stridsfråga där det slutgiltiga beslutet togs hos Över Befälhavaren (Pettersson, muntl).

Det finns inga klara direktionser från "högsta ort" om policyfrågor, miljövard och liknande utan sådana beslut tas av regioncheferna. Den enda restriktionen som gäller för hela landet är ett avkastningskrav från FV på 15 miljoner kronor netto på hela dess innehav.

Skogsbruk på Prästtomta skjutfält

På skjutfältet bedrivs idag ett aktivt skogsbruk enligt förordningarna i skogsvårdslagen. Försvaret har tidigare mest haft egen personal som jobbar med skogen, men är nu nere i 3 heltidsanställda och det mesta går på entreprenad (Pettersson, muntl). Det som skiljer sig från vanligt skogsbruk är att platsen i första hand är vigd åt militära aktiviteter, varvid andra nyttigheter som skogsbruket kommer i andra hand. Skötselåtgärder kan endast ske där det inte finns risk för beskjutning, blindgångare o d. Att tänka på är också att ansträngningarna för att få kvalitetsskog bör lokaliseras till områden som inte beskjuts, för granatsplitter och kulor upptäcks snabbt i sågarnas metalldetektorer.

Timret säljs idag till Boxholm och massaveden till Aspa bruk och Skärblacka. Inkomsten går till staten. Endast 30 % av volymen säljs som timmer och hela 70 % som massaved, siffror som är de omvända i civilt skogsbruk. Detta då sågtimmer lättare vrakas av granatsplitter och därmed minimeras det ekonomiska bortfallet (Andersson 1998). Flistuggarna på massabruken brukar klara granatsplitter, men det har hänt att huggstålet har gått av och bruket krävt pengar av försvaret för produktionsstopp. Beräkningar som var gjorda på en 7 ha stor avverkning visade på hela 250 000 kr i förlorade inkomster då allt var tvunget att gå som massaved (Pettersson, muntl). I övrigt tas 60 % av volymen ut i gallringar och endast 40 % som slutavverkning.

Det förekommer även ett årligt uttag av 500 ton GROT från fältet som går till främst Linköpings värmeverk. Denna verksamhet genererar ingen nettoinkomst men heller ingen förlust.

Det är anmärkningsvärt att se att ökningen i produktiv areal är större än ökningen i totalareal de senast 40 åren. Detta tyder på att jordbruksmarken planteras igen. Som i övriga landet har virkesförrådet per ha kraftigt ökat under tidsperioden, från 98 m³/ha till 134 m³/ha (se Tabell 1).

	1963/73	1976/86	1986/95	1996/05	Idag
Total areal	6363 ha	6570 ha	6529 ha	7312 ha	7562 ha (Andersson, muntl)
Produktiv areal	2948 ha	4310 ha	4312 ha	4744 ha	
Virkesförråd totalt	365 000 m ³	479 000 m ³	500 300 m ³	612 000 m ³	
Virkesförråd per ha	98 m ³	111 m ³	116 m ³	129 m ³	134 m ³ (Pettersson, muntl)
Tillväxt totalt per år	10 200 m ³	17 000 m ³	14 000 m ³	15000 m ³	
Tillväxt per ha	3,5 m ³	4,0 m ³	3,5 m ³	5,4 m ³	
Föreslagen avverkning per år	10 000 m ³	12 000 m ³	14 000 m ³	15 000 m ³	

Tabell 1. Beräknat virkesförråd, tillväxt och avverkningsnivå från 1963 till idag utifrån skogsbruksplaner (Andersson 1998, om ej annat anges).

Planering

Planeringshorisonten skiljer sig ofta mellan de olika övningsfälten och mellan olika planerare. Det finns dock alltid en taktisk 10-årsplan överallt, medan den operativa planeringen sker på 1-1,5 års sikt. En strategisk planering på 80-100 års nivå finns inte alls, inte ens centralt (Pettersson, muntl).

Forest Plan heter det ArView-baserade planeringsprogram som man använder inom försvaret. Data kommer från externt flygbildtolkade kartor som sedan har kontrollerats med en subjektiv inventering. Uppdatering görs naturligtvis efter varje skötselgrepp och ny databas upprättas vid planperiodens slut eller vid behov. Är uppdatering noggrann så kan det dröja 15-20 år innan en ny flygbildtolkning görs (Pettersson, muntl).

En stor hjälp just för planeringen av MSS skogsinnehav är att två av huggarna har varit verksamma på fältet sedan tiden innan försvaret tog över. Detta gör att de vet vart det har skjutits under 50- och 60-talet och därmed vet de också var gömda skador och granatsplitter

finns. Denna information läggs in i Forest Plan och gör att avverkningen på sådana områden direkt kan gå som massaved. Detta har medfört att endast 100-150 stockar vrakas varje år, vilket är långt under snittet för avverkningar på militära skjutfält (Pettersson muntl).

Skogsbruk kontra militär verksamhet

Det är tydligt uttryckt att den militära verksamheten ska gå före annan verksamhet på området och därmed även skogsbruket. Tidigare så var det också så i mångt och mycket, men den nuvarande skogvaktaren har sett att stora förändringar har skett under de senaste 15 åren, vilket har gjort att båda parter försöker anpassa sig efter varandra (Pettersson, muntl).

Exempel på det är att körförbud råder i nyplanteringar och som tidigare nämnts att skjutningar förläggs mot skogsområden med redan skadad eller mindre värdefull skog. Tidigare togs mycket camouflagor för terrängfordon direkt ifrån skogen, vilket innebar att granar höggs slumpmässigt, kvistrensades och fick ligga. Numera får soldaterna istället uppgifter om vart närmsta avverkning finns och materialet tas därifrån, vilket har uppfattats som positivt från båda sidor (Pettersson, muntl).

Skogsförändringar

De förändringar av skogens struktur, trädslagsblandningar och åldersfördelning som kan kopplas direkt till förvarets användning av marken är mycket små. De förändringar som kan påvisas är främst sådana som kan relateras till förändringar i skogsvårdslagen eller inköp och utförsäljning av mark. Trädslag vid plantering bestäms efter ståndorten och ingen skogstyp prefereras över andra, varken i skogsbruket eller för försvarets räkning. Detsamma gäller vid inköp av mark då det uteslutande är med avseende till utökning av riskområden och inte alls efter terräng- eller skogstyp. Något som faktiskt skiljer sig mot civil skötsel är att andelen löv, främst björk, är större på ett militärt område. Detta då björk brinner sämre och risken för större, oönskade bränder minskar (Pettersson, muntl).

Den minskning av jordbruksmark som har skett efter MSS tillkomst beror ej främst på att den aktivt har planterats igen, i alla fall inte i huvudsak. Detta då bevarandet av det öppna landskapet är väl förenligt med de militära målen, speciellt kan skador på terrängfordon minskas om de får öva på gammal jordbruksmark. Minskning kommer därför troligtvis av att gamla åkrar och gårdar, långt från vanliga körstråk, har fått växa igen till skogsmark (Andersson 1998).

Biologiska aspekter

Även om artdiversitet, biologiska strukturer och värden kan förändras och tillskapas genom skogsbruket så är det inte här som den största nyttan återfinns, utan i de militära aktiviteterna. Den ständigt störda marken, med en hög brandfrekvens ger en naturtyp med dels öppna ängsmarker och dels bränd levande och död skog. Organismer som är beroende av dessa levnadsvillkor t ex trumgräshoppan finner här en sällsynt fristad. Kör- och sprängskador i myrar tillskapar grunda vattenytor idealiska för insekter. Detta i sin tur gör att skjutfält som MSS har en ovanlig hög artrikedom av fåglar i dagsläget (Pettersson, muntl). Därför är det ett omtyckt besöksmål för lokala ornitologer, då man kan finna fåglar som t ex fiskgjuse *Pandion haliaetus*, brun kärrhök *Circus aeruginosus* och trana *Grus grus*.

Nyckelbiotopsinventering och sumpskogsinventering har gjorts av området och dessa områden har i möjligaste mån skyddats. Däremot så är hårdare skyddsformer som naturreservat och naturskyddsområden något man inte gärna tillskapar inom försvaret. Låser man ett område går det inte att skriva över marken till ett "militärt impediment", om önskan finns att utvidga en skyddszon eller för byggnation (Pettersson muntl).

Mycket pengar har lagts ner tidigare (Malm 1976) och mycket pengar läggs ner just nu för att inventera och uppdatera data om biologiska och kulturella värden som finns på statens marker. Just nu genomförs det s k ÖHMAS-projektet på alla skjut- och övningsfält i landet, vilken är en heltäckande miljö och kulturinventering. SSM är en av provplatserna för inventeringsmetodiken (Andersson, muntl). Redan februari 1971 tillsattes en utredning av Kungl Maj:t för att utröna kunskapsläget om biologiska frågor bland försvarets anställda. Detta utmynnade 1976, efter 3 betänkande, att en utbildningsskrift kom ut med titeln "Utbildning i naturvård inom försvaret" (Ds Fö 1976:4). Detta visar att biologiska frågor ansågs viktiga relativt tidigt, redan innan den folkliga opinionen intresse i dessa frågor hade vaknat.

Avslutning

Sveriges militära övningsfält har idag ett stort spann av användningsområden. Nästan alla fält är, tack vare allemansrätten, öppna för allmänheten när det inte pågår någon militär verksamhet. Här kan man ta del av en natur och ett djurliv som ofta inte kan återfinnas på

civil mark. Orienterings- och motortävlingar, fiske och jakt visar att MSS och Prästtomta skjutfält har många alternativa värden förutom den stående skogen och som övningsområde.

Idag läggs många övningsfält ner och endast ett fåtal, bland dem MSS, anses från ÖB:s sida vara värt att satsa pengar på. Detta tack vare sitt läge och stora användningsområde för förvaret. Men det har visat sig att även nerlagda fält gör en stor nytta. Kasernområden blir till bostäder och kontor medan fälten nyttjas för olika typer av rekreation och som friluftsområden (Cluer 1998).

Sammanfattningsvis kan man säga att trots att den mänskliga påverkan är stor på ett militärt övningsområde så är omdaning av skogens växt- och djurliv mycket marginell. Den påverkan som finns är dessutom ofta av positiv karaktär för biologiska värden, t ex genom en hög lövandel och mycket brandskadad skog. Skötseln följer i övrigt skogsvårdslagen, men måste underställa sig den militära verksamheten som får gå före vid oförenliga mål. Skogsskötseln sker främst utifrån de lokala förutsättningarna och mycket lite styrs centralt i organisationen.

Referenser

Skriftliga

Publicerat

Andersson, L. (1998). Civila hänsyn vid militär markanvändning. – Exempel: Prästtomta skjutfält i Östergötland. D- uppsats, 10 poäng. Avdelningen för geografi, institutionen för Tema, Linköpings universitet. Sid. 1-30.

Cluer, D. (1998). Framtida användning av I20 i Umeås södra skjutfält och sammanhängande kommunala grönområden. Examensarbete i ämnet skogsskötsel, 1998-11. Institutionen för skogsskötsel, SLU, Umeå.

Ds Fö 1976:4. Utbildning i naturvård inom försvaret. Försvarsdepartementet, KFU, Stockholm.

Malm, G. (1976). Markvård på försvarets mark. Institutionen för Trädgårdsvetenskap och Landskapsplanering, Lantbrukshögskolan, Alnarp.

Opublicerat

Blomkvist, Claes-Göran. Infanteriets Stridsskola/Stridsskola Mitt 1991-07-01–1998-12-31.

Muntliga

Andersson Sven. C UTB-Stöd. Markstridsskolan Kvarn, P10.

Pettersson Gustav. Skogvaktare. Markstridsskolan Kvarn, P10.